

SİVİL TOPLUM DÜŞÜNCESİNDE KIRILMA NOKTASI

The Breaking Point in Idea of Civil Society

*Ahmet ÖZALP**

Özet

Bu çalışma ile Ortaçağ kent devletlerinden bu yana geçen süreçte sivil toplum kavramının düşünsel temel taşları incelenmektedir. Sivil toplumun gelişme sürecinde kırılma noktası, Gramsci olarak kabul edilmiştir. Çünkü Gramsci'den önce sivil toplum ve diğer sosyal kavramların düşünülmesinde başat belirleyicinin modern devlet olgusu olduğu savunulmaktadır. Gramsci ise, sivil topluma üst yapı içerisinde yer vererek gerçek kırılma noktası olmuştur. Bu tez Bobbio tarafından ileri sürülmüştür ve çalışmamızda benimsenmiştir. Gramsci, üst yapıyı "tarihsel blok"un parçası olarak değerlendirmektedir. Gramsci sonrasında bu durum bazı kuramcılar tarafından göz ardı edilmiştir. Ancak son günlerde "tarihsel blok" ve "sivil toplum" kavramları, global kapitalizmle birlikte, yeniden, ele alınmaktadır. Global güce sahip devletler, şirketler, uluslar arası örgütler yeni bir "küresel kapitalist tarihsel blok" oluşturma çabası içindedirler. Diğer yandan ulus devletlerin yapılandıkları tarihsel blok hegemonik bir kriz geçirmektedir Sivil toplum, globalleşme ile yerleşme geriliminin ortasında durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Devlet, Tarihsel blok, Kapitalizm, Hegemonya

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi.

Abstract

The main steps of concerning the developmental process of the idea of civil society since Middle Age are examined by this paper. In this process, Gramsci is realized as to be the breaking point. Because, it is claimed that civil society and other social notions were thought in accordance with State before Gramsci. But Gramsci was real breaking point in the history of political thought because he settled civil society in the super structure. This thesis, which has been defending by Bobbio, is shared by us in this text. Gramsci evaluated superstructure as a part of historical block. This situation has not been taken into consideration by some theorists after Gramsci. However, nowadays, the notions of civil society and historical block are again forward into connection with global capitalism. The States, companies and organizations which have global power make an effort to build a new “global capitalist historical block”. On the other hand, historical block which is built by nation States is going through a hegemonic crisis. Civil society stands in the middle of the tension between globalization and localization.

Keywords: Civil society, State, Historical block, Capitalism, Hegemony

Giriş

Sivil toplum kavramı, günümüzde devlet (dar anlamda) dışı, özerk, çoğunlukla gönüllü toplumsal ya da çıkar amaçlı örgütlenmeleri nitelerek için kullanılmakla birlikte, bu tanım eksik ve idealleştirilmiş bir tanımdır. Sivil toplum ve diğer sosyal kavramlar, fizik nesnelere gibi belirli bir zamanda ve mekânda sınırları tam olarak belirlenebilen, diğer unsurlarla belirleyicilik ilişkileri ortaya konabilen inceleme nesnelere olmadıklarından içerikleri, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı toplumsal güçlerin savaşmaları ölçüsünde değişmektedir. Hatta aynı dönemde, aynı kavramlara farklı anlamlar yüklenebilmektedir.

Sivil toplum kavramı da liberalizmin ortaya çıkmaya başlamasından bu yana özellikle devletle olan ilişkisine göre anlam farklılaşması ve ikiliği yaşamıştır. Tarihsel süreç açısından irdelendiğinde sivil toplumun dört aşamadan geçtiği söylenebilir (Sarıbay, 1998: 90). İlk aşama, sivil toplumun devletle ya da siyasal toplumla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci aşama, sivil toplumun devlete karşı özerklik kazanması ile sivil toplum içerisinde yer alan toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasıdır. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün gerçekleştirilmesinde devlet müdahalelerinin toplumsal çatışmaları önleyici rolüyle gerçekleştirildiği düşüncesinin geçerli olduğu dönemdir. Son aşama ise, devletin müdahaleci rolünün artmasına tepki olarak devlet müdahalesi dışında bir alanın varlığının savunulduğu, devlet müdahalesinin sivil toplumu boğacağından korkulmaya başlandığı dönemdir.

Söz konusu olan son aşamanın gündeme geldiği 80'li yıllar, yeni sağ politikalarla dünyanın ideolojik olarak yapılandırılmaya başlandığı dönemdir. Bu politikaların uygulama alanı bulması için askeri darbelerin düzenlendiği ya/ya da desteklendiği hatırlanacak olursa, sivil toplum, askeri rejimlerin baskıcı devlete karşı piyasa mekanizmasına dayanan bireysel özgürlüklerin gerçekleşeceği alan olarak görülüp savunulmuştur. Sık sık tekrarlanan askeri diktatörlüklerle sivil toplumun zayıflığı arasında bağlantı kurularak sivil toplumun özerk bir alan olarak gelişimi olumlanmıştır (Savran, 2003: 10). Günümüzde ise bu sürecin devamında “yeni toplumsal hareketlerin”, “kimlik” siyasetinin ve “STK’cılığın (sivil toplum kuruluşları)” etrafında dönen sivil toplum tartışmalarını görmekteyiz (Coşar & Özman, 2003; Kılıçbay, 2003;

Keyman, 1998; Laclau, 2000; Mouffe, 1992; Turner,1992; Walzer, 1992).

Bu bölümü oluşturan çalışmada, yukarıda sayılan dört aşama ve içinde bulunduğumuz dönem iki kategorik başlık altında değerlendirilecektir. Sivil toplumun Hobbes'tan Locke'a oradan Hegel'e uzanan ve Hegel'de devlet lehine üst noktaya vardırılan devlet eksenli diyalektiğin Marx'la kırılmaya uğradığı ama modern Marx'ın eleştirisi noktasında, Gramsci'nin asıl kırılma olduğu ileri sürülecektir. Çünkü Gramsci, sivil toplum/devlet ayrımını metodolojik bir ayrım olarak "tarihsel blok" adını verdiği organik bütünlük içinde değerlendirmiş, üst yapısal alan içerisinde bir sivil toplum düşünülmesini sağlamıştır. Sivil toplum Hegel'in "bürgerlich gesellschaft"ında ve Marx'ta olduğu gibi üretimin ve kişisel çıkarların alanı ya da bireylerin üretim sürecinde konumlandıkları yerle özdeşleştirmemiş, üstyapısal alanda dil, kültür, din, eğitim gibi toplumsal yaşam alanını sembollerle, ritüellerle anlamlandıran unsurların önemini öne çıkarmıştır¹.

Fakat, üst yapısal unsurların öne çıkarılmasını değerlendirirken, Gramsci'de dar anlamda sivil toplum ile geniş anlamda sivil toplum ya da tersinden okursak dar anlamda devlet ile geniş anlamda devlet kavramlarının birbirinden ayrıldığını göz önünde bulundurmak gerekir. Sivil toplum (ve de devlet) dar anlamda ele alındığında, görünürde ki ilişkilerin kategorilendirilmesini içeren metodolojik ayrıma bakılacak, ama olguların arkasında gizlenmiş olan, ancak zihinsel düzeyde teorik olarak inşa edilebilecek bütünsel gerçeklik ihmal edilmiş olacaktır. Gramsci'den sonra organik bütünlük düşüncesi bir tarafa bırakılarak onun bir parçası olan sivil toplum üzerinde yoğunlaşmış, söylem kuramı ön plana çıkmıştır (Bkz. Doğu-Batı, 1999). Globalleşen kapitalizmle birlikte tarihsel blok ve hegemonya kavramları bu bağlamda yeniden gündeme gelmeye başlamıştır (Robinson, 2002; Hardt & Negri, 2003).

A) Sivil Toplum Düşüncesinde Kırılma Öncesi

Türkiye'de sivil toplum denildiğinde yanlış bir şekilde akla ilk gelen sivil toplumun askeri toplumun karşıtı olduğudur ve demokrasi tartışmaları hep bu ekseninde yürütülmektedir. Oysa sivil kökü, surların bir

¹ Bu yüzden, ilginç bir biçimde, Gramsci'nin kendisi Marxist gelenek içinde yer aldığı yaşamıyla göstermesine ve çalışmalarında belirtmesine karşın düşünceleri muhafazakârlar tarafından benimsenmiş ve kültür, dil, eğitim tartışmalarında Gramsci referans gösterilmiştir (Dubiel, 1998).

kentin mekânsal sınırlarını belirlemekle ve güvenlik sağlamakla sınırlı olmaktan öte, Ortaçağ hukukundan ayrı bir hukuk siteminin alanını belirlediği kentsel yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sivil, kent yaşamının bireye sağladığı haklar ve getirdiği yükümlülüklerle göre tanımlanan yurttaşlığın, feodal ilişkilere göre konumlanmış serflikten ayrılmasını, kilisenin meşrulaştırdığı aristokratik yapıya karşı özerklik mücadelesi veren kentlerin özerk yaşamını vurgulamaktadır (Mardin, 1994: 9).

Kentler ticaretin canlanması ve bir kent soylu sınıfın-burjuvazinin- ortaya çıkmasından ayrı düşünülemez. Özellikle, Ortaçağ'da ortaya çıkan kentler, tarihi hem hızla geleceğe götüren bir motor hem de geçmişle bağlantıları koruyan bir dayanak noktası olmuşlardır. Kent, yaşanılan yerlerin kimliğidir; her kuşağı niteleyen çeşitli deneyimlerin akışının anlam kazandığı bir sabit arka plan sunarak, bir merkezin sürekliliği sağlar; her bireyin tek başına taşıyamayacağı kadar ağır olan ortak bellekleri bir araya getirir. Bu nedenle, kentler medeniyetlerin üretildiği yerlerdir. Bunun sonucu olarak, medeniyetlerin yıkılışı kendileri ile özdeşleşmiş kentlerin ortadan kalkması ile ancak gerçekleşir. Örneğin, Roma imparatorluk devletinin çöküşü, Roma kentinin yıkılışı ile özetlenmekte, örgütlü toplumun parçalanması fiziksel ifadesini kentin doğa görünümünün yıkılmasında bulmaktadır. Bu nedenle, St. Augustinus'un Tanrı devleti, dünyevi Roma kentinin anti tezidir. İnsanoğlunun günahlarla dolu kentine karşı Hıristiyanlığın dinsel düzeninin kurulu olduğu bir Tanrı kentidir (Benevolo,1995).

Sivil toplum düşüncesi, kentlerin tarihsel fonksiyonunu içeren bir şekilde, politik özgürlük ile mekân deneyiminin örtüşmesinin ürünüdür (Benevolo,1995: 59). Bu örtüşmenin altyapısını, ticaretle zenginleşen ama kendisine feodal yapı içerisinde bir yer bulamayan, feodalitenin kendisine engel oluşturduğu burjuvazi sınıfının, feodal yapıdan özerkleşmiş bir alanı kurma yönünde gösterdikleri çabalar ile istemler oluşturmaktaydı (Poggi, 2002: 56). Ticari yaşamın yön verdiği fiziksel mekânları çevreleyen surlar, aynı zamanda, prenslerle psikoposlar arasında yaşanan mücadelenin sonucunda Ortaçağ'ın egemen hukuk anlayışından ayrılan kentlerin de sınırlarını çizmekteydi (Benevolo, 1995: 59). Örneğin, köyünden kaçan bir köylünün kentte yer bulabilmesinin nedeni, kentin hem feodallerin gücünü kırmak, hem de kentin gereksindiği emek gücünü sağlamak istemesidir (Amittay, 1983: 117-120)

Kentlerin dört özelliği, kentin surlarla ayrılan, özel ile kamusal dünyalar arasında ortak bir yüzey oluşturan fiziksel mekanı; farklı toplumsal kurumların ve çatışan sınıfların oluşturduğu karmaşıklık; binaların, insanların, işlerin yoğunluğu; kentin hem maddi hem manevi açıdan tamamlanmamışlık durumu², Rönesans döneminin sanat kültürü ile geçmişle gelecek arasında bir bağ kurmayı başaran toplumsal formasyonu oluşturmuşken bu süreç aydınlanmayı önclemiştir. Sonuç olarak, Kilise'nin belirlediği feodal yapının dışında, politik dünyevi bir topluluk düşüncesi, feodal hukuka karşı özerklik savaşı veren kentlerde oluşan sivil toplumla yakından ilişkilidir (Benevolo, 1995: 60–63)³

Politik yapıları açısından özerk sivil toplumun ürünü olan yazılı kurallarla işleyen “stadestaat” ı oluşturan “estate”ler (yerel tabakalar, meclisler), krala karşı bölgeyi temsil etmekte, üstü kapalı olarak hükümdarın konumunu sorgulamaktayken (Poggi, 2002: 64–65), kent-feodal soylular-kral ilişkisinde, kentlerin politik amaçları mutlakıyetle örtüştü. Daha doğrusu, baskın olan burjuvazinin, ticari ilişkilerin güvence altına alınması ve geliştirilmesi açısından parçalı bir feodal yapının keyfiyetinden daha geniş bir alanda geçerli yasal bir çerçeveyi oluşturabilen, okyanus ötesi dış ticaretin ve deniz aşırı kaynakların kullanılmasında modern devlet aygıtı ve ordusuyla çıkarlarını koruyabilen bir monarkı tercih etmesi, sivil toplum kavramına yeni bir içerik kazandıracak gelişmelerin yaşandığı yolu açmıştır. Bu tarihsel süreç, Poggi'nin (2002) belirttiği gibi daha sonrasında kentlerin ya da kralın değil, modern devletin güçlenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Devletin güçlenmesi süreci ile düşünsel planda devlet kavramının güçlenmesi arasında paralellik vardır. Bobbio, Gramsci'ye kadar olan süreci, “toplumdan devlete”, Gramsci'yi de “devletten topluma” geçiş olarak açıklarken, Hobbes'tan Hegel'e uzanan düşünce çizgisinin, devleti, insan iradesinin ürünü olarak gördüğünü ileri

² Kentlerin bu dört özelliği, her dönem geçerlidir. Fiziksel mekan, karmaşıklık, yoğunluk, tamamlanmamışlık özellikleri politik, toplumsal, kültürel yaşamın kentlerdeki canlılığını, kentlerin hala dönüşümün lokomotifleri olmalarını açıklamaktadır.

³ Umberto Eco'nun Baudilino isimli romanının kahramanı Baudilino, doğduğu kasabanın halkı, danışmanlık yaptığı İmparator Frederik'le savaşa pahasına kasabayı surla çevirmeye kalktığında, onlara bunun nedenini sorar. Onlar da, kentin içinde gelişen geçici olan ama kente canlılık ve para kazandıran tüccarları göstererek onların önemini anlatırlar. Ayrıca, savaş karşısında kenti savunacak olan zanaatkar şöyle der: “Bizde artık soylular gibi savaşçı kendi değerlerimiz için ölüyoruz”. Ortaçağ'da silah kullanmanın, ata binmenin, düellonun soyluların tekelinde olduğu unutulmamalıdır.

sürmektedir. Dolayısıyla, ussallaştırma sonucunda devlet, iç güdülerini, tutkuları, çıkarları aşan mükemmeliyete yakın, insanın kolektif yaşamının en üst uğrağı biçiminde görülmektedir (Bobbio, 2004: 91). Başka bir ifadeyle, “Devlet, insanın usa uygun bir yaşam sürdürebileceği tek yer – ussal bir toplum ya da usun bir ürünü - olarak algılanmaktadır” (Bobbio, 1982: 3). Marx’a kadar klasik liberal çizgide sivil toplum, varlığının ön koşulu olan bu devlete göre ama bu devletin dışında, ekonomik çıkar ilişkilerinin geçerli olduğu siyaset dışı bir özerk alan şeklinde tasarlanmaktadır. Böylece devlet, usun ürünü olarak özel çıkarların ve bireysel tutkuların kolektif tarzda sınırlanmasını ve böylece düzensizlik karşısında düzenli özgürlüğün güvence altına alınmasını sağlayan bir kurum, siyasal akıl olarak karşımız çıkmaktadır (Keane, 2004: 60).

Ancak sivil toplum devlet eksenli bu çizgide farklı biçim ve içerikler almıştır. Başlangıçta sivil toplum, Hobbes, Rousseau ve Locke’un sözleşmelerinde siyasal toplum ya da devletle eş anlamlı olarak kurgulanmaktayken, Hegel’de doğal bir birlik olan aileden ve devletten ayrılmaktadır. Hegel’in kuramında sivil toplum devletle karşıtlık içerisinde kurgulanmakta, sivil toplum karşısında devletin olumlanması en üst düzeye ulaşmaktadır. Kuşkusuz hepsinin çıkış noktası farklıdır ve tarihsel koşullara göre düşünceleri biçimlenmiştir. Hobbes, İngiliz iç savaşı sırasında doğmamış, korku ortamında herkesin can derdine düştüğü bir dönemde yaşamamış olsa, düşünceleri ne kralcıları ne de cumhuriyetçileri tatmin etmiş olmasa, düzen sağlayacak bir Leviathan’a, yani “ölümlü Tanrı” ya başvurmayabilirdi. Ama o içinde bulunduğu topluma bakarak bir doğa durumu tasviri yapmış, savaş halinin hüküm sürdüğü bu ortamda hiç kimsenin, doğal olarak sahip olduğu eşitliği ve özgürlüğü sürekli kılamayacağını, bu nedenle doğa durumunda teorik olarak haklar var olsa da uygulamada “hiç kimsenin hiçbir şey üzerinde hakkı olmadığını” belirtmiştir (Ağaoğulları vd., 1994: 201). “İnsan insanın kurdudur” ve bu kurtların birbirlerini yememeleri için hepsinden daha güçlü olan, taraflardan biri olmayan Leviathan’a gerek vardır. Hobbes, Leviathan’ı egemenlikle donatarak Bodin’de ipuçları olan modern devleti ortaya koymuştur. Fakat devlet eksenli bir düşünce çizgisinin de başlangıcı olmuştur.

Bununla birlikte, belirtmek gerekirse, Hobbes Leviathan’a büyük bir güç verdiği için kimilerine göre kuramı totaliterdir. Kuramsal düzeyde tiranın iktidarını sınırlayan doğal yasaların somut olarak bir şey ifade etmediğini ya da yurttaşın tirana karşı direnme hakkının, en fazla,

ülkeyi terk etmek olduğunu düşündüğümüzde pek özgürlükçü sayılmamakla birlikte, egemenin yasaklamadığı, doğa durumunda varolan rekabetin şiddetten arınmış bir şekilde ekonomik alanda sürdüğü, bu alanda gereksinimlerin giderildiği, çocukların yetiştirildiği bir özgürlük alanının varlığı sivil toplum nüvelerini içermektedir. Asıl önemlisi, kuramı o dönemin siyasal koşullarında feodal bir düzen yerine merkezi bir aygıt ve ulusal otoriteye gereksinim duyan burjuvazinin isteklerini karşılamaktadır. Hobbes'ta yurttaş kavramının, aile babası "pater familias"ları içerdiğini, kamusal yaşamın dışında bir özel alanın yanı sıra yurttaşların birey yönünün olduğunu unutmamak gerekir (Ağaoğulları vd., 1994: 255-270).

Hobbes'un aksine, doğa durumunu, tek tük etrafta dolaşarak, birbirlerine bağımlı olmadan yaşayan, doğanın kimseye garezi olmadığı/olamayacağı için doğa karşısında eşit durumda olan, meyve ağacından beslenip aynı ağaç altında uyuyan ama hayvandan farklı olarak "olgunlaşabilen ve yetkinleşebilen" insanların mükemmel dünyası olarak tanımlayan Rousseau da sivil toplumu doğa durumu ile birlikte değerlendirmiştir. Rousseau'da farklı olan şey, doğa durumundan yozlaşmış topluma geçilmiş olmasıdır. O, sivil toplum kuramıyla, doğa durumunda var olan ancak özellikle mülkiyetin ortaya çıkışıyla kaybolan özgürlüğün ve eşitliğin, doğa durumuna dönülerek değil, sözleşmeyle kurulacak bir toplum içerisinde yeniden kurulmasını amaçlamaktadır⁴. Doğa durumundan çıkılmasıyla yozlaşan toplumun eşitsizliklerini kurumsallaştıran sahte sözleşmenin, yurttaşların iradelerinin ürünü olan gerçek sözleşmeyle yer değiştirmesi ile gerçek sivil toplum kurulacaktır⁵. Bu sözleşmenin ürünü olan sivil toplum, aynı zamanda siyasettir da.

⁴ Eşitlikten eşitsizliğe, doğadan uygarlığa/topluma geçişin kırılma noktası, bir insanın mülkiyet sahipliğini ileri sürmesidir: "bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'burası bana aittir' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygarlığın gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine 'bu sahtekâra kulak vermekten sakınınız! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz.' diye haykıracak olan adam, insan türünü nice suçlardan nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu!" (Rousseau, 1987).

⁵ Rousseau, rastlantısal biçimde insanların bir araya gelmeleri ile toplulukların oluşması, onların değer yargıları üretmesi, ilk iş bölümü ile mübadelenin ortaya çıkması aşamalarının ardından eşitsizliğin oluştuğunu söylemektedir. Daha sonra yozlaşmış olan bu ara toplumda güçlüler eşitsizlikleri kurumsallaştırmak için sahte bir sözleşme yaparlar (1995). Bu toplum Rousseau'nun içinde yaşadığı toplumdur. "Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev" inde ki eleştirel yaklaşımı bunu göstermektedir (1998).

Sözleşmeyle kurulan, eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu topluma, “eskiden site denirdi; şimdiyse cumhuriyet ya da politik bütün deniyor. Üyeleri ona, edilgin olduğu zaman devlet (etat), etkin olduğu zaman egemen varlık (soverain), öbür devletler karşısında da egemenlik (puissance) diyorlar. Ortaklara gelince, onlar bir birlik olarak halk, egemen gücün bir üyesi olarak teker teker yurttaş, devletin yasalarına boyun eğen kişiler olarak da uyruk adını alırlar” (Rousseau, 1995: 24–26).

Politik bir bütün olarak tasarlanan sivil toplum, her zaman halkla özdeş değildir ya da başka bir ifade ile genel irade bireylerin iradesinin toplamı değildir; kişisel çıkarlarından soyutlanmış yurttaşların iradesidir. Çünkü “İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir.”, “gözü bağlı bir kalabalık” olan halkın “kendisi her zaman iyilik ister ama kendi başına iyiliğin nerede olduğunu göremez her zaman. Genel istem her zaman doğrudur ama onu yöneten kafa her zaman aydın değildir” (Rousseau, 1994: 39, 50, 145).

Rousseau, içinde yaşadığı, kapitalist ilişkiler ağının yerleşmeye başladığı topluma güvensizlik duymaktadır. Bu güvensizliği aşmanın yolu siyasal toplumun (=sivil toplum) yüceltilmesidir. Bu nedenle, genel irade kavramı düşünürün kendisinin niyetlerine aykırı sonuçlar doğurmuştur (Cangızbay, 2003).

Sivil toplumu siyasal toplumla eş anlamlı kullanan bir başka düşünür Locke’un da devlete, doğa durumunda var olan hakların korunması görevini yüklediğini görürüz (Bobbio, 2003: 92). Locke’un sözleşmesi, liberal anayasal devletin en iyi teorik kaynağıdır. Locke’un kurguladığı doğa durumu rasyonel davranan ve barış içinde yaşamaya eğilimli bireylerden oluşmaktadır. Doğa durumunda birbirlerine eşit olan bireyler güçlerini, mallarını istedikleri gibi kullanma özgürlüklerine sahip oldukları bir karşılıklı ilişki durumu yaratmaya eğilim gösterirler (Keane, 1994: 68). Locke’un doğa durumunda var olduğunu söylediği mülkiyet hakkı, yalnızca maddi anlamda mülkiyet hakkı değil, mülkiyetin maddi olmayan kısmını yani yaşam hakkını ve özgürlük hakkını da içerir.

Locke’ta doğa durumu pazar ilişkilerinin mülkiyet hakları çerçevesinde ortaya çıktığı barışçıl bir durumdur. Zamanla doğa yasalarına uymayarak irrasyonel davranan bireylerin varlığı bu düzeni bozduğu için insanlar, Hobbes’ta olduğu gibi bir araya gelerek doğa durumunda bireysel olarak sahip oldukları yargılama ve cezalandırma

yetkisini devlete yükledikleri bir sözleşme yaparlar. Bu iki yetki ile meşru şiddet kullanma tekelini verdikleri devlete, bireylerin mülkiyetini korunması ödevini yüklerler. Locke'un kaygısı, sözleşme ile meşru şiddet tekelini elde eden siyasal erkin sınırlandırılması ve denetlenmesidir. Bu da anayasayla getirilen sınırlama ile birlikte hukuksal kurumların oluşturulmasını gerektirir (Locke, 2002).

Locke, doğa durumunu olumsuzlamamıştır ama doğa durumunda var kabul ettiği hakların düzenlenmesi ile tamamlanması işlevini devlete yükleyerek, devletin sınırlandırılmasını öngörse bile, sonuçta devlet aygıtının varlığını olumlamıştır. Locke'un farkı, modern devletin sahip olduğu iktidarın sivil toplum lehine ne ölçüde ve nasıl sınırlandırılacağını sorunsalına almasıdır.

Devlet düşüncesinin en üst düzeye çıkması, aynı zamanda sivil toplumu siyasal toplumdaki ayrıştıran, sivil toplumu tikel çıkarların alanı, siyasal toplumu tümelin, evrenselin alanı olarak gören Hegel'in modeli ile gerçekleşmiştir. Bobbio'ya (2003: 93) göre, devletin ussallaşması süreci Hegel ile parabolün en üst noktasına ulaşmıştır. Hegel, sözleşmecileri "doğa durumu" varsayımlarından ötürü eleştirmekle işe başlamaktadır. Doğa durumunda kurgulanan eşitlik, Hegel'e göre, insanı bireyselliklerinin tüm somut belirlenimlerinden soyutlayarak sözleşme yaptırmanın sonucudur yani zorlama ve soyutlamadır. Sivil toplum, doğa durumunda ki eşitsizliklerin üzerinde kurular, özel çıkarların birbirleriyle karşılaştığı, sürekli bir mücadelenin yaşandığı savaş alanıdır. O nedenle sivil toplum, siyasal olarak düzenlenmedikçe sivil olarak kalmaz (Keane, 1994: 77). Hegel'in aile ile devlet arasında konumlandığı ve tarihsel süreç içerisinde üretilmiş etik yaşam alanı olan sivil toplumu, toplumu birliği içinde yeniden sunan bir uğrak olan siyasal toplumun varlığı sayesinde korunur.

Siyasal toplumun alanı, zümrelerden oluşmaktadır. Bu zümreler, devlet görevlilerinden oluşan resmi zümreler ile tarım ve iş sınıflarından oluşan resmi olmayan zümrelerdir. Resmi sınıf, sivil toplumun özel kişilerinin, gruplarının, sınıflarının eylemlerini hukukla düzenleyerek, bir yerde tikel çıkarları evrensel bir topluluk içinde sentezlemekte, bu yolla adaletsizlikleri gidermektedir. Bu şekilde Hegel, devletin ussallaştırılması sürecinde parabolün en üst noktasına ulaşmaktadır (Bobbio, 1982: 5).

Hegel ussal olan şeyin, insanın bilme ve istemesinde varlığını kazandığını söyleyerek öznel istencin, öznel gereksinimleri karşılamaya

yönelerek tarihi değiştirdiğini varsayar. Bu öznel istenç sınırlı tutkularla bağımlıdır ve tikel erekler ancak bu bağımlılık içinde tatmin edilir. Fakat, onunda tözsel bir yaşamı, özüne uygun olarak yaşadığı bir gerçekliği vardır, bu gerçekliği kendisine varoluş ereği yapar. Bu bağlamda özsel yan yani öznel istençle genelin oluşturduğu birlik, törel bütündür yani somut biçimiyle devlettir. Hegel’de devlet, bireyin kendisinde özgürlüğüne sahip olduğu ve onun tadını çıkardığı gerçekliktir. Devlet böylece öteki somut yanların, tüzenin, sanatın, törelerin, yaşamın kolaylıklarının buluşma noktasıdır. Devlet, genel istençle özel istencin birliğidir ve bu nedenle insan sahip olduğu bütün değere, tüm tinsel gerçekliğe devlet sayesinde sahiptir. Genel ide devlette görünüş alanına girer (Hegel, 1995: 109–111).

Hegel’de en üst düzeye varan ‘devletin ussallaştırılması’ süreci, teorik düzeyde, Marx’la tersine çevrilmektedir. Gerçi Marx, Hegel’in diyalektik yöntemini kabul etmekle birlikte, diyalektiğin onda baş aşağı durduğunu, mistik kabuk içerisindeki rasyonel özü bulabilmek için tersine çevrilmesi, ayakları üstünde durdurulması gerektiğini belirtir. Rasyonel şekliyle diyalektik burjuvaziyi ürkütür, çünkü var olan, olumlu bir şey olarak kavrandığında onun olumsuzluğu da, zorunlu olarak yok olacağı da kavranacaktır (Marx, 1970: 28). Artık, devlet, etik düşüncenin bir gerçekliği, bir ussallık değil fakat “Kapital” deki bilinen tanımlamaya göre “toplumun yoğunlaşmış ve örgütlenmiş” gücüdür. Devlet, doğa durumunun olumlandığı kurgusal sözleşmelerde bu olumlulukların devamını, olumsuzlanması durumunda ise bu olumsuzlukların giderilmesini sağlayan bir aygıttır ancak gerçekte güç egemenliği bastırılmamış aksine sürekliliği oluşturulmuş, bireysel savaşlar sınıf savaşlarıyla yer değiştirmiştir (Aktaran Bobbio, 1982).

Öncelikle Marx, şimdiye kadar değindiğimiz kuramlarda devletin alanı/devletin olmayan alan ayrımlarına dayanılarak, devletin evrensel çıkarların temsilcisi ve uyrukları üzerinde tarafsız bir şekilde hüküm süren varlık olabileceği varsayımını yadsır (Keane, 1992: 94). Devlet, ‘tikel çıkarların sentezlendiği yer’ değildir dolayısıyla tümeli, evrenseli değil tikel, tarihsel çıkarları temsil eder. Bundan ötürü, insan usunun tarihsel gelişiminin nihai aşaması olmaktan çok Hegel’in değindiği ‘maddi yaşam koşulları’nın bir ürünüdür.

Liberal düşünce, devleti toplumun dışında, ona şekil veren bir çerçeve olarak kabul etmektedir. Devletin hakları tanımlanarak devletin dışında bir hareket alanı bırakır. Marx’ın sözünü ettiği bağlamda ise

devlet toplumu organik bir bağa sahip olup kişisel çıkarların şekillendirdiği geçici bir aygıttır (Mardin, 1994: 14). İkincisi, sivil toplumun anatomisi ekonomi politikte aranmalıdır. Marx, Önceki tüm tarihsel aşamalarda mevcut üretici güçler tarafından belirlenen ve sonuçta karşılık olarak bunları belirleyen ilişkilerin bütünü sivil toplumdur diyerek, tarihi, devletlerin ve prenslerin eylem alanı ile sınırlamak yerine, üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında bireylerin bütün maddi ilişkilerini (meta üretimi ve mübadele) kapsayan sivil toplumla açıklar (Aktaran Keane, 1995: 301).

Böylece, minimum, anayasal, demokratik devlet ama bir şekilde devlet içeren modellerin yerine, devlet/sivil toplum ayrımını geçici gören, devleti yabancılaşmış toplumsal iktidar olarak algılayarak, bu yabancılaşmayı ortadan kaldırma mücadelesi sonunda yok olacak bir aygıt olarak öngören yeni bir model tasarımlar. Sanayileşmiş toplumun bağımlı unsuru olan proletaryanın üretim araçlarının özel mülkiyetini kaldırması yoluyla istikrarlı ve uyumlu bir düzende öz bilinçli bir örgütlenme hem otoriteyi hem devleti gereksiz kılacaktır.

Marx'ın sivil toplum anlayışı, altyapı ile üst yapının karşılıklı ilişkilerine dayalı ama ilk kez, yapıyı vurguladığı için liberal geleneğin bir kırılma noktasıdır. Uygulamada ise, modernizmin başat unsuru olan devlet eksenli toplumsal formasyon nedeniyle "geçici bir kötülük" olarak dahi yer verilmiş olan devlet baskın rolünü sürdürmüştür. Wallerstein'in belirttiği gibi (1998), hem liberaller, hem muhafazakârlar, hem sosyalistler devlete karşı olmalarına rağmen, uygulamada devletin rolünü ve önemini arttırmışlardır. Muhafazakârlar, toplumun çöküşünü önlemek için, liberaller, bireyselliği sağlayacak reformlar ile krizlerden çıkmak için, sosyalistler, devrimleri topluma yaymak için devlet aygıtını kullanmışlardır. Retorik tamamen aksini gerektirirken sonuç bir şekilde devletin güçlendirilmesi olmuştur. Wallerstein, devleti anahtar kavram olarak yaptığı bu varsayımdan hareketle, renklerini üç büyük versiyonda sergilemiş olan tek gerçek ideolojinin yani liberalizmin var olduğu sonucuna ulaşır.

B) Sivil Toplum Düşüncesinde Kırılma Noktası

Devlet eksenli sivil toplumdan, sivil toplum eksenli devlete geçişin kritik uğrağı Gramsci'dir. Bu noktayı vurguladıktan sonra, şimdiye kadar anahtar kavram olarak ele aldığımız devleti Gramsci'nin nasıl değerlendirdiğine, sivil toplumu anlaşılır kılabilmek için, bakmak

gerekir. Bu değerlendirme, Gramsci'deki ayrımların metodolojik olmalarının yanı sıra birbirinden kopuk olmayıp organik bütünlüğü göstermeye dönük uğraklar olduklarını saptamak açısından önemlidir.

Gramsci'de devlet, Marx'ta olduğu gibi, evrensel olanı değil fakat bir aygıt olarak tikel çıkarları temsil etmektedir. Toplumun üzerinde egemenlik süren ayrı ve üst düzeyde bir oluşum olmayan, toplumca koşullanmış ve ona bağımlılaşmış, toplumsal dönüşümle birlikte zorunlu biçimde ortadan kalkacak, geçici bir kurumdur. Kendisini, bütün toplumu kendi kültür ve ekonomi düzeyine özümleyebilen burjuva, devletin işlevini de değiştirmiştir. Toplumu özümseme yeteneğine sahip olduğunu iddia eden ve aynı zamanda, gerçekten böyle bir süreci açıklayabilen bir sınıf, hukuk ve devlet anlayışını mükemmelleştirebilir ve böylece, devletin ve hukukun sivil toplum tarafından özümsenebileceğini (absorbe), onların fonksiyonlarını yitirdiklerinden dolayı faydasız olabileceğini düşünerek devletin ve hukukun sonunu tasarlayabilir (Gramsci,1977: 260).

Devletle ilgili bu görüşlerini göz önünde tutarak, Gramsci'nin sivil toplumu açıklamakta kullandığı modellerin her birini kendi başına ele alıp birbirinden kopuk olarak incelemek yerine her birini bu son uğrağa doğru giden uğraklar olarak almak, şu iki sonucu göz önünde bulundurmaya sağlayacaktır: Gerçekte, sivil toplum ve devlet bir ve aynı şeydir; sivil toplum, kendi kabuğunu oluşturan devleti özümseyecektir (Gramsci, 1997).

Modelde kullanılan kavramlardan politik toplum, egemenlik, tahakküm, diktatörlük, hükümet kavramlarını içermektedir. Sivil toplum ise, hegemonya, rıza, entelektüel moral alanını ve özel kurumları kapsamaktadır. Gramsci, ilk modelde sivil toplum /devlet ikiliğine, üstyapı içerisinde yer vermiştir. Burada sivil toplum, egemenlik ilişkilerinin rıza dayanağını oluşturmaktadır. Devlet ise politik toplumla özdeşleştirilerek, politik toplumun içerdiği öğelerle bir tutulmuştur. İlk modelde söz konusu olan bu ikilikte hem sivil toplum hem devlet dar anlamıyla kullanılarak, hükümet aygıtı olarak devletin karşısına, yönetici sınıfın hegemonya aygıtı olarak sivil toplum çıkarılmıştır. Güç ve zor uğrağı karşısında inandırma ve onay uğrağı bulunur (Texier, 1982: 49).

Dar anlamıyla ele alındığında sivil toplum, genellikle özel organizmaların yer aldığı alandır. Bu yüzden yalnızca siyasal partileri ya da basın gibi kurumları değil, aynı zamanda ekonomiyi ve aileyi de barındırır. Öyleyse, bu modelde sivil toplum, ekonomik yapı ile devlet

arasında kalır, ancak yine de 18. yy. düşüncesinden farklı olarak bu ayrım, görünürde bir ayrımken bile sivil toplum-siyasal toplum, yapı-üstyapı arasında var olan gerçek ilişkiyi göstermektedir. Gramsci'nin, sivil toplumu dar anlamıyla kullandığı metodolojik modelde de, sivil toplumun salt özel çıkarlarla içkin ekonomik tanımıyla yetinmediğini klasik ekonomi eleştirilerinden de anlayabiliriz. Gramsci "Ekonomi Politikin Eleştirisi"nin, pazarın belirlenmişliğinin tarihselliğinden hareket etmesine rağmen, salt ekonomistlerin pazarın unsurlarını değişmez, sonsuz kabul ettiklerini belirtmektedir. Eleştiri, pazarı belirleyen güç ilişkilerini gerçekçi biçimde çözümler, çelişkileri derinleştirir, yeni unsurların ortaya çıkmasına neden olur ve bu unsurlara bağlı değişikliklerle değerlendirir (Gramsci, 1997:118).

Devlet kavramını geniş anlamda kullandığı ikinci modelinde ise Gramsci, devleti politik toplumla sivil toplumun ya da diktatora ya da hegemonyanın birlikteliği olarak ele alır. Devlet, zorlama zırhıyla korunan hegemonyadır. Artık devlet deyince, yalnız hükümet aygıtı değil ama özel hegemonya aygıtı yani sivil toplumda anlaşılmalıdır (Texier, 1982: 49). Devlet = sivil toplum + politik toplum. Gramsci, bu modelde devletin alanını genişletmekle devletin o ana kadar yapılan formel tanımlaması dışında, hegemonik yönünü de kavrama dahil etmiştir. Hegemonik araçlarla özelleştirilen hegemonya, egemen sınıfların pratiklerini (gündelik yaşamın yeniden üretilmesi anlamında) içermektedir (Glucksmann, 1980: 47).

Son kertede, somut gerçeklikte devlet=sivil toplumdur. Çünkü, yapısal öğelerle üstyapısal öğeler organik bir bütünlük oluştururlar. Üstyapılar teorisinin kendisi, tarihin yaşayan diyalektiğini kendi bütünlüğü içinde kavramayı amaçlayan daha geniş bir bütünün parçasını oluştururlar. Politik toplumla sivil toplum arasında yapılan ayrım, gerçekte ayrılması imkânsız bir organik bütünlüğün çözümlene aracı, yöntembilimsel pratik bir araştırma kuralı olarak kullanılmıştır.

Tarihsel blokun göz önünde bulundurulmaması, tarihsel diyalektiğin içerik ve biçimini bozmaya yol açar. Bu temel gerçekliğin unutulması, Gramsci'ye göre, bizi iki yanılsa sürüklemektedir: Ekonomizm ve ideolojizm. Tarihsel blok içersinde ideoloji, ideolojizme saptmadığında yapılar ve üst yapıların oluşturduğu tarihsel bloku bir arada tutar. Ekonomi ile ideolojiyi birbirinden ayrılmaz iki kavram olan içerik ve biçimle açıklayan Gramsci, tarihsel blokun içeriğini maddi güçler, biçimini ise ideoloji olarak nitelemektedir. Ancak maddi güçler, "tarih

bakımından biçim olmaksızın tasarlanamayacağı”, “maddi güçler olmaksızın da ideolojiler bireysel ve ham hayallerden başka bir şey olamayacağı” için, içerik-biçim ayrımı da öğretici amaç taşımaktadır” (Gramsci, 1997: 79).

Gramsci, sivil toplum kavramını bir de mevzi ve manevra savaşı benzetmeleriyle ele alarak, gelişmiş sanayi toplumuna sahip Batı'nın, devletin güçlü olduğu Doğu'dan farkını ortaya koymak amacıyla kullanmıştır. Çünkü devrim, sanayileşmiş ve işçi sınıfının yoğun olduğu Batı'da değil, görece sanayileşmemiş olan Rusya'da gerçekleşmiştir. Gramsci'ye göre, gelişmiş toplumlarda sivil toplum, devletin mevzisini oluşturmaktadır. Devlet, sağlam istihkâmların önünde yer alan siperlerden ibarettir. Ancak, cephe gerisi olmayan, sağlam mevzilere dayanmayan ordular uzun süreli bir savaş yürütemeyeceği gibi, toplumsal kökleri sağlam olmayan bir devlet de arkası olmayan bir siperden farklı olmayacaktır. İleri devletlerin bağlı oldukları sivil toplumlar çok karmaşık bir yapıya sahip oldukları için ekonomik düzeyin yıkıcı öğelerine karşı koyabilmektedirler (Gramsci, 1997: 225). Başka bir ifadeyle, sivil toplum, toplumsal çelişkilerin yansıdığı, çelişkilerin filtreden geçirilerek devlet alanına iletildiği, siyasal alana farklı çözüm seçenekleri üreten bir alandır.

Gramsci, görüldüğü üzere, metodolojik ayrımlarında sivil topluma üst yapısal öge olarak yer vermesinin yanında, sivil toplumun söz konusu hegemonik özelliğini de çözümlenmekle devlet eksenli düşünce çizgisinde bir kırılma noktası olmaktadır. Ama Gramsci'nin üst yapısal öğeleri öne çıkarırken, aynı zamanda onları ekonomik, siyasal, toplumsal düzeyleri içeren tarihsel blok içerisinde değerlendirdiği sivil toplum, kendisinden sonra diğer düzeylerden kopartılarak ele alınmaya başlamıştır. Daha sonraları, Gramsci'nin metodolojik ayrımlarından ikinci modele denk düşen sivil toplum kurgusu, tarihsel bloktan ayrı olarak değerlendirilmiş, kısmiliği yani organik bütünün bir parçası olduğu gerçeği bir kenara konularak kendisi bir bütünlük olarak ele alınmıştır. Toplumsal koşullar düşünüldüğünde kültürel kimliklerin öne çıktığı, ulus devletin tartışıldığı bir döneme girilmiş olması ile sivil toplumun söylem düzeyine çıkarılması arasında paralellik vardır. Örneğin geçmişte topluma kendi istekleri doğrultusunda müdahale etmesi için devletin güçlenmesinden yana olan muhafazakârların yerine, şu an, devletin toplumsal fonksiyonlarının topluma, daha doğrusu kiliseye ve cemaatlere devrini savunan “yeni muhafazakârları” görmekteyiz (Bkz.

Dubiel,1998; Walzer,1992). Şunu da belirtmek gerekir ki, mutlak, bütüncül ya da bireyi belirli bir konumda sabitleyen, evrensel geçerlilikler iddia eden formüllerle toplumu açıklamaya çalışan anlatılara, modernist projelere yeni sol akım içerisinde daha fazla yeni muhafazakârlardan ciddi eleştiriler gelmiştir. Sol bir proje sayılan “radikal demokrasi” kuramı, postmodernizmle geçerlilik kazanan görelilik, parçalılık, çeşitlilik, tikellik, belirsizlik, olumsuzluk kavramları etrafında şekillenmiştir. Bunun yansıması toplumda yer alan her türlü farklı yaşam tarzının, değerler kümesinin, topluluklar arasında var olan ya da olacak antagonizmaların (uzlaşmaz karşıtlık) “kimlik” ve “topluluk” eksenli olarak onaylanmasıdır (Laclau & Mouffe, 1985). Laclau, radikal demokrasiyi liberal felsefeye eklemeye projeksi olarak sunmaktadır. Yeni muhafazakârlık ve yeni sol, ifadesini kültürel özelliklerde ve dilsel süreçlerde bulan “kimlik” ile “topluluk” kavramlarında birleşmektedirler.

Gramsci'nin sanayileşmiş toplumlarda sivil toplumun gelişmişliği ile devlet arasında kurduğu mevzi-manevra benzetmesinde mevzi sağlam bir temel olarak görülür. Çatıyı taşıyan temelin harçlarından olan kültür, organik aydınlar, din gibi unsurların önemini vurgulayan Gramsci'ye karşın, daha sonra onu okuyanlar bu önemi diğer unsurları gölgede bıraktıracak kadar abartarak kurgularını oluşturmuşlardır. Oysa Gramsci'de dar anlamda sivil toplum ile geniş anlamda sivil toplum ya da tersinden okursak dar anlamda devlet ile geniş anlamda devlet kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Sivil toplum (ya da devlet) dar anlamda ele alındığında görünürdeki ilişkilerin kategorilendirilmesini içeren metodolojik ayrıma bakılacak, ama olguların arkasında gizlenmiş olan, ancak zihinsel düzeyde teorik olarak inşa edilebilecek bütünsel gerçeklik ihmal edilmiş olacaktır. Şöyle ki, Gramsci'den sonra organik bütünlük düşüncesi bir tarafa bırakılarak söylemsellik ön plana çıkmıştır.

Bu kurguların bu şekilde inşasında (yeni ön eki alan yeni sağ, yeni sol, yeni muhafazakârlık gibi) kuşkusuz globalleşme adı verilen ve sadece ekonomik düzeyde kalmayıp bir toplumsal formasyonu oluşturan siyasal, toplumsal düzeyleri de etkileyen sürecin payı büyüktür. Kurgu için gerekli veriler, globalleşme ile ortaya çıkan ya da onun ürünü olan verilerdir. Globalleşen kapitalizmle birlikte tarihsel blok ve hegemonya kavramları bu bağlamda “global tarihsel blok” ile “global hegemonya”

olarak yeniden gündeme gelmeye başlamıştır (Robinson, 2002; Hardt & Negri, 2003).

Sonuç: Kırılma Sonrası Sivil Toplum

Hem bir dönem hem de donmamış bir süreç olarak modernizmin, Gramsci'ye gelene kadar sivil topluma iki boyutlu yansıdığı görülmektedir. İlki, sivil toplumun teorik olarak bir kurgudan hareket etmesi ve kurgunun soyut, eşit kabul edilen bireylerden oluşturulmasıdır. Hobbes, Rousseau ve Locke'un sözleşmeleri bu bireylerden hareket eden kurgusal sözleşmelerdir. Sivil ile siyasalın (artı devletin) eşitliğine dayalı bu kurgudan sivil ile siyasalın ayrıştığı siyasalın devlete eşitlendiği Hegel ve Marx'ın kurgusuna geçildi. Bu boyut tarihsel olarak, uygulamada devletin bir kurumsal yapı, örgüt ya da bürokratik bir aygıt olarak, bilim ve tekniği kullanmak suretiyle toplumun bütün düzeylerine müdahil olması, genişlemesi ve dolayısıyla topluma nüfuz ettiği bir dönemle örtüşür.

Kendiliğinden doğan düzen ilkesine dayalı liberalizmin hiç de ortaya mükemmel bir düzen çıkarmayıp, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmesinin sonucu olarak, kitlesel talepler doğrultusunda devletin, toplumsal çatışmaları azaltıcı politikalarla toplumsal ilişkilere müdahale etmesine yol açmıştır (Habermas, 1996). 18. yüzyıldan başlayarak 1980 öncesine kadar toplumsal ve politik alanın başat aktörü devlet aygıtıydı ve onun meşruluk temeli toplumsal uzlaşma sayesinde üyelerinin aidiyetlik kurduğu ulus kurgusuydu. Dolayısıyla devletin toplumu dönüştürebilecek araçlara ve büyüklüğe sahip bir aktör olarak başat olduğu o atmosferde, teorik olarak devlet eleştirisi yapmalarına rağmen hem liberaller, hem sosyalistler, hem de muhafazakârlar uygulamada devlete önem atfederek, devleti kendi görüşleri doğrultusunda kullanmak istemişlerdir (Wallerstein, 1998).

Devlet aygıtının başat aktör olmadığı, sivil toplum içerisinde kök saldığı, her ikisinin birlikte tarihsel bir "organik bütünlük" oluşturduğu tezi, kırılma noktasıdır. Teorik kırılma, pratik gerçeklikte de karşılığını bulmuştur. Global toplum, eskiye oranla parçalı, karmaşık bir toplumdur. Globalleşmenin modern- postmodern geriliminde devlete göre tanımlanan sivil toplum anlayışını sarsıntıya uğratan etkilerini üç noktada toplayabiliriz (Camilleri-Falk, 1992 akt. Sarıbay, 1997: 17):

1-Bireysel kimliklerin patlaması, siyasallaşması,

2-Merkezi kurum ve yapıların etkisinin azalmasıyla yerel kurum ve yapılarının etkilerinin artması sonucunda gereksinim duyulan yeni sosyal bağlara yanıt olarak tüketim siyasetinin hâkim konum kazanması,

3-Bireyin günlük yaşamında ki davranışlarını global perspektife ve kültürel duruma göre yönlendirmesi doğrultusunda karşılaştığı dayatmaların, ekonomik, toplumsal, siyasal, psikolojik vb. olabilir, artması.

Bu etkiler, bilgi ve sermayenin teknoloji aracılığı ile hızlı dolaşımının itici güç olarak rol oynadığı globalleşmenin ekonomik, toplumsal, siyasal sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde esnek-parçalı üretim tarzından, esnek parçalı toplumsal yapıya ve bu parçaları bir arada tutmanın yollarını arayan parçalı-esnek siyasal yapıya kadar birbirleri ile eklemlendikleri görülmektedir. Bu eklemlenmenin toplumsal boyutunda hem Batı'da hem Batı dışında iç ve dış göçlerle farklı kültürel pratiklere, iyi yaşam hakkında farklı kavrayışlara, farklı bir ortak anlam haritasına sahip toplulukların, göç ettikleri yerlerde yerleşik sisteme ekonomik, kültürel, siyasal entegrasyonu sorunu sivil toplum kavramının nirengi noktasını oluşturmuştur (Bkz. Walzer, 1992; Kymlica, 2004; Benhabib, 1999; Laclau, 2000; Touraine, 2002; Gray, 2003).

Teorik düzeyde, sivil toplum savunusu yapan Walzer, yaşamın değerine ve anlamına ilişkin farklı düşünce ve inançların anacak sivil toplum da var olabileceğini savunmaktadır. Farklı anlam dünyalarının bir arada bulunması düşüncesi sivil toplum kavramı etrafında biçimlendirilebilecektir. Kapitalizm ile devlet arasında iyi yaşamın gerçekleşebileceği alan olarak sivil toplum, zordan arınmış ilişkileri ile ideoloji, aile, çıkar, güven uğruna tasarlanmış ilişkisel ağlar setidir. Sendikalar, kiliseler, partiler, toplumsal hareketler, işbirliği amaçlı kooperatifler, bunları koruyup geliştiren topluluklar bu alan içinde yer almaktadırlar. Sivil toplum, bunun ötesinde uygarlığın ya da iyi yaşamın üretildiği ve yeniden üretildiği alandır (Walzer, 1992).

Fakat, globalleşme sürecinin yarattığı derin eşitsizliklerin "kimlik" kavramı içinde kalınarak bir bütünlük oluşturma sürecinin önünde engel oluşturduğu, ekonomik süreçlerin ve politik etkilerin göz ardı edildiği söylemsellikle bir sivil toplum alanı inşasının imkansız olduğu gözler önüne serilince, Gramsci'nin kullandığı "tarihsel blok (ve hegemonya)" kavramları "global" bağlamda yeniden değerlendirilmektedir. Tarihsel blokun alt yapısını oluşturan "toplumsal

“üretim ilişkileri”, “üretim tarzı” artık, fordizm ile değil zaman ve mekan açısından esnek üretime göndermede bulunan “postfordizm ile ifade edilmektedir. Bunun sonucunda sermaye ulus ötesi bir nitelik kazanarak ulusal ölçekte toplumsal dengeyi bozmaya, ulus devletler üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda baskı aracı olmaya başlamıştır. Sermaye ve insan hareketliliği, her sorunu global düzeye taşıırken global etkilere göre konumlanan sınıfların da yeniden bir yapılanma içinde olmaları doğaldır. Dolayısıyla şu anda organik bir bütünlük olarak tarihsel bloktan çok, yeni bir “küresel kapitalist tarihsel blok” çabası söz etmek gerekir (Robinson, 2002: 159).

Bu durumu Wagner’, “örgütlü modernliğin krizi” olarak adlandırmaktadır. Wagner’in modernliğin ikinci krizi olarak gördüğü bu durumun en belirgin özelliği “pratiklerin çoğullaşması”dır (1996: 177). “Maddi tahsisat pratikleri” (üretim ve mübadele tarzı), “tahakküm pratikleri” (buyurgan iktidar kurumları) ve “anlamlandırma ya da sembolik temsil pratikleri” (toplumsal örgütlenme ile birey arasında ki ilişki konusunda öz anlama ve meşrulaştırma sağlayan araçlar) arasında var olan (görelî) örtüşmenin ortadan kalkması ile bir geçiş sürecine girilmekte, siyasetin amacı bu düzeyler arasında yeni bir örtüşmeyi sağlama çabası olmaktadır. Kitleli yerinden edilme (disembedding) süreçleri, doğrudan gündelik yaşamın yeniden üretilmesi ile ilgili sorunlar oluşturduğundan sivil toplum bütüncül bir yeniden yapılanmayı gerektirmektedir (Wagner, 1996).

Bu yapılanmanın temel taşı olarak, artık sözleşmecilerin soyut, kurgusal bireyi değil, sürekli inşa edilen kolektif kimlikler tartışılmaktadır. Örneğin Touraine, toplumsal siyasal aktör ya da özne olarak yeni toplumsal hareketleri olumlarken, Maffesoli kabileselleşme sürecinden söz ederek bir bütüne katkıda bulunmayan kabilelerin çeşitliliğini ve çoğulluğunu vurgulamaktadır (Wagner, 1996: 258). Touraine’nin tartıştığı gibi, ekonomi ile kültürler arasında yaşanan kopukluk, ya öznelerin yani eyleyenlerin küresel ekonominin mantığına indirgenmesini, dolayısıyla küresel ekonominin etkisini getirir, ya da toplumsal rollerden çok kültürel/ekinsel aitliklere dayalı yeni kimliklerin oluşmasını sağlar. İnsan kendini globalleşen toplumda yurttaş ya da çalışan olarak tanımlayamadığında ırka, dine, inanca davranışa ya da kısacası kültürel topluluklara göre tanımlama eğilimi artmaktadır (Touraine, 2002: 49).

Burada genel bir özet yerine, Gramsci'nin kavramlarıyla, var olan durum üzerine çıkarımlarda bulunmak bize tartışma zeminleri sunacaktır. Öncelikle, ulus devletin fonksiyonlarının azalması ile toplumsal alan önem kazanmaya başlamıştır. Kadın hareketleri, çevre hareketleri, nükleer karşıtı hareketler vb. toplumsal hareketler üst yapısal alanda eklenilebilirler. Ancak, yoksulların, azınlıkların, göçmenlerin piyasaya göre biçimlenmiş toplumsal entegrasyonun dışında kalmaları, metalaşmış sağlık, eğitim, konut gibi insani hizmetlerin dışında tutulmaları ve bunların sonucunda eşitsizliğin global düzeyde yeniden üretimi, hem ahlaki hem politik açıdan sivil toplum tartışmalarının nirengi noktalarıdır. "Global bir tarihsel blok" şu an için mümkün olmamaktadır; sivil toplum organik bir bütünlük içinde niteliksel bir dönüşüm geçirmediği de mümkün olamayacaktır.

Global kapitalist bir tarihsel blok çabasının bir ayağı olan uluslararası örgütlerden -NGO'lar (hükümet dışı organizasyonlar), Greenpeace, Kızılhaç, Sınır Tanımayan Doktorlar, Sınır Tanımayan Avukatlar vs.- ya da birçoğu onların uzantısı ulusal örgütlerden ibaret bir sivil toplum, kapitalizmin semptomlarını gidermeye uğraşmakta, günah çıkarmakta ve de politik amaçlarla yoğunlaşmış bir ikiyüzlülüğe boğulmaktadır. Etnik, kültürel, dinsel farklı cemaatlerden oluş(turul)an sivil toplum alanı ise, sivil olmaktan öte globalleşme sürecinin "matrix" in dışına ittiği insanların yaşadığı, derinleşen kapitalizmin Minc'in (1995) deyimiyle, ortaçağıdır.

Oysa sivil toplumun köklerinin dayandığı ortaçağ kent devletlerinde "vivere civil" (Pocock, 1975), antik Yunan'da "vita activa" (Arendt, 2000) olarak kavramsallaştırılan, önceliği politik eylem olan yaşam biçimi, yurttaşların bir araya geldikleri ve ortak bir amaca yöneldikleri yerde ve anda "sivil bir toplum"un ortaya çıktığını kabul etmemizi gerektirir. Bu düzlemde sivil toplum, Cangızbay'ın (2003) tanımladığı biçimiyle "insanın ne'liğinden (verili olan özelliklerinden) ibaret iken değil, eylemken yer alabileceği kamusal alan" boyutunu içermelidir. Ulus devlet hala bu çerçeveyi belirleyen ve fonksiyonel kılan referans noktasıdır. Devletin boşalttığı alanı doldurmaya uğraşan sorumlu yurttaşların kurumsallaştırmaya çalıştığı bir sivil toplum anlayışı da yok değildir ama başat da değildir.

Kaynaklar

- AĞAOĞULLARI, M. Ali & AKAL, Cemal Bali & KÖKER, Levent. (1994), *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Yayınevi.
- ALTHUSSER, Louis. (1994), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ANDERSON, Perry. (1988), *Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji* (Çev. Tarık Günersel), İstanbul: Alan Yayınevi.
- ARENDT, Hannah. (2000), *İnsanlık Durumu* (Çev. S. Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOBBIO, Norberto & TEXIER, J. (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum* (Çev. Arda İpek ve Kenan Somer), Ankara: Savaş Yayınevi.
- CANGIZBAY, Kadir. (1998), “Globalleşme ve Kamusal Alan”, (Der.) Keyman F., Sarıbay Yaşar, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınevi
- CANGIZBAY, Kadir. (2003), *Globalleş(tir)me Terörü*, Ankara: Odak Yayınevi.
- CANGIZBAY, Kadir. (2003), *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*, Ankara: Ütopya Yay.
- COŞAR, Simten & ÖZMAN, Aylin (), “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, *Doğu-Batı: Kimlikler*, Y.6, S.23, ss. 99–113
- DUBIEL, Helmut. (1998), *Yeni Muhafazakarlık Nedir?* (Çev. E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- GLUCKSMANN, C. B. (1980), *Gramsci and The State* (Trans. David Fernbach), London: Lawrence and Wishart Publication,
- GRAMSCI, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri* (Çev. Adnan Cemgil), İstanbul: Belge yayınları.
- GRAMSCI, Antonio (1978), *Selections from Prison Notebooks* (Ed. and Trans.. Quintin Hoare), London: Lawrence and Wishart Pub.
- GRAMSCI, Antonio. (1977), *Selections from Political Writings 1910–1920* (Ed. Quintin Hoare), London: Lawrence and Wishart Pub.

- HALL, Stuart & LUMLEY, Bob & MCLENNAN, Gregor. (1985), *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci* (Çev. Sadun Emrealp), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- HARDT, Michael & NEGRI Antonio. (2003), *İmparatorluk* (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı.
- HEGEL, Georg W.F. (1995), *Tarihte Akıl* (Çev. Onay Sözer), İstanbul: Kabalıcı.
- KEANE, John (2004), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Yedi Kıta Yayınları.
- KEANE, John (1994), *Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine* (Çev. Necmi Erdoğan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KEYMAN, Fuat (1998). "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", (Der.) E. Fuat Keyman & A. Yaşar Sarıbay *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yay.
- KILIÇBAY, M. Ali (2003), "Kimlikler Okyanusu", *Doğu-Batı: Kimlikler*, Y.6, S.23, ss.155-162
- LACLAU, Ernesto & MOUFFE, Chantal (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.
- LOCKE, John. (2002), *Sivil Toplumda Devlet* (Çev. S. Taşçı & H. Akman), İstanbul: Metropol.
- MARX, Karl. (1970), *Ekonomi Politikin Eleştirisi* (Çev. Mehmet Selik), Ankara: Sevinç Matbaası.
- MINC, Alain (1995), *Yeni Ortaçağ* (Çev. M. Ali Ağaogulları), Ankara: İmge Yay.
- ÖZALP, Ahmet. (2004), "Cemaatçi Politikaya Eleştiri", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Sayı: 2, ss. 121-139
- POCOCK, J. G. A. (1975), *The Machievellian Moment: Florentine Political theory and the Atlantic Republican Tradition*, New Jersey, Princeton University Pres.
- POGGI, Gianfranco. (2002), *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Çev. Ş. Kut & B. Toprak), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.
- POULANTZAS, Nicholas. (1990), *Kapitalist Devlet Tartışması*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- ROBINSON, William I. (2002), “Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller”, *Praksis*, Sayı: 8, ss.125–168.
- ROUSSEAU, Jacques. J. (1995), *İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı* (Çev. Sabri Orman), İstanbul: Say Yayıncılık.
- ROUSSEAU, Jacques .J. (1998), *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* (Çev. S. Eyuboğlu), İstanbul: Cem Yayınları.
- SARIBAY, A. Yaşar. (1998), “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, (Der.) Fuat Keyman & A.Yaşar Sarıbay, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları.
- SARTORI, Giovanni. (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu & Mehmet Turhan), Ankara: Yetkin Yayınları, Ankara.
- SAVRAN, Gülnur. (1987), *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul: Alan.
- WALLERSTEIN, Imanuel. (1998), *Liberalizmden Sonra* (Çev. E. Öz), İstanbul: Metis Yayınları.
- WALZER, Michael. (1992), “The Civil Society Argüment”, (Ed.) Chantal Mouffe, *Dimension of Radical Democracy*, London: Verso.
- YETİŞ, Mehmet. (2002), “Aydınlar ve Sınıflar: Üç kuramsal Model”, *Praksis*, Sayı: 8, ss. 51–91.